

SİYASETİN MİLLİ KİMLİK OLUŞUMUNA ETKİSİ: YAKIN DOĞU'DA TÜRK, İRAN VE ARAP KİMLİKLERİ

Yüksel Yıldırım

Giriş

Bu çalışmada Doğu'da toplum-devlet ikiliği bağlamında devlet katındaki çözümün bir ifadesi olarak oluşan siyasetin toplumu birleştirmesinin görünüşü olarak milli kimliğin oluşumuna nasıl etkide bulunduğunu, bunun da ötesinde siyasetin etkili olduğu bölge halkları üzerinde bu kimliğin tezahürleri üzerine belli değerlendirmelerde bulunmaya çalışacağız. Konumuz Yakın Doğu'da Türk, Arap ve Acem (İran) kimliklerinin tarih içinde oynadıkları rollere bağlı olarak biçimlenişi ve bölge halkları üzerindeki etkileri olacaktır. Başka deyişle, adına "Türkleşme", "Araplaşma" ve "Acemleşme" dediğimiz süreçlerin tarihsel dinamiklerini ortaya koymaya çalışarak kısmen günümüz tartışmalarına da katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. Buradan hareketle son dönemde gündemde olan "Türkiyelilik" kavramı üzerinde de belli görüşler ortaya konacağı muhakkaktır.

Ulus devletler ve günümüz anlamıyla millet kavramı elbette Yeni Çağ sonrası ilişkilerin sonucu ve XIX. yüzyılın ürünüdür. Ancak bugünden bakıldığında millet kavramının kitabî tanımına uymadan bir "Türklük", "Araplık" ve "Acemlik/Farisilik" gibi kimlik yakıştırmalarından söz etmek mümkündür. Dolayısıyla Türk, Arap ve Acem/Fars kimliği tarihsel süreçte konumuz dahilinde ele alabileceğimiz kavramlar olacaktır. Buradaki temel problematik, millet ve milli kimlik oluşumunu sağlayan bir unsur olarak siyaset kavramına vurgu yapmak üzerine olacaktır. Tarihte her üç kimliğin de ana yurt tabir edeceğimiz topraklar dışında da yayıldığı, ayrıca belli durumlarda ana yurt topraklarını işgal eden toplumların kimliklerini koruyamadığı durumlar söz konusudur. Türklerin Anadolu'ya, Arapların Arabistan dışına

yayılması bunun örnekleri olduğu gibi, İran coğrafyasına gelen Türklerin de bu bölgede Acemleştikleri vakidir. Bu durumun Avrupa'daki ulus-devletlerin oluşma sürecinden farklı dinamiklerle açıklanması gerekliliği ortadadır. Bu çalışmada bu yönde bir açıklama girişiminde olacağız.

Sosyoloji toplumu ve toplum olaylarını açıklama bilimidir. Toplum ve toplum olayları ancak tarih içinde biçim kazanırlar. Toplamların kimliklerini kazanmaları da ancak tarihsel ilişkiler bağlamında değerlendirildiğine anlam kazanacaktır. Bu noktada bir toplum tarihte oynadığı rol, toplumlar arası ilişkiler içinde yerine getirdiği görevle tanımlanacaktır. Dünya tarihini derinden etkileyen temel çatışma Doğu-Batı çatışmasıdır. Yazının konusu içindeki üç ana kimlik de bu çatışmanın aktörleri olarak tarihte yer almışlar ve elbette kimliklerini ve bölgenin kimliğini de söz konusu çatışma içinde kazanmışlardır. Bu nedenle Türk, Arap ve Acem kimliklerini Doğu-Batı çatışması içinde yerleştirerek ele almaya çalışacağız.

Doğu-Batı Çatışmasının Başlangıcı ve İranlılığın Yeri: Acemleşme

Dünya tarihinde Doğu-Batı çatışması, kendinden önce Yakın-Doğu'nun temel ilişkisi olan göçebe-yerleşik çatışmasının belli zorunlulukları üzerinde kurulmuştur. Su boyu ovaları uygarlıklarının şehir endüstrisi ham madde ihtiyacı için kurulan bir ticari koloni sistemine Yunanlılarca el konulması ve Yunanlılık özelinde Batı uygarlığının ortaya çıkması dünya tarihinde yeni bir ayrımın başlangıcını ve tarihi günümüze kadar getiren olaylar zincirinin ilk halkasını oluşturmuştur. Doğu-Batı ayrımı ve çatışmasının başlangıcı konusunda Baykan Sezer'in çalışmaları önemli ve açıklayıcıdır. Biz de gerek Baykan Sezer üzerine yazarken gerekse doğrudan konu üzerindeki yazılarımızda bunun temel dinamikleri üzerinde durduk. Burada dile getireceğimiz husus, bu çatışma içinde adına "İranlılık" diyebileceğimiz çözümün Doğu toplumları için anlamı olacaktır. Daha önce göçebe-yerleşik çatışması içinde yerleşik tarım uygarlıklarının koruyucusu olan asker devlet sistemi, Batı'nın da Yunanlılık eliyle tarih sahnesine girmesi ve Doğu artı-ürünü soygun yoluyla ele geçirmek istemesi sonucunda Doğu-Batı çatışması içinde pozisyon almış ve bir yandan İran-Turan çatışması örneğinde görüleceği gibi göçebe toplumlara karşı koruyuculuk vazifesini yerine getirirken diğer yandan ve esasen de Batı'ya karşı bir cephe ideolojisinin de sözcüsü olmuşlardır.

Asker devlet mekanizmasının bir cephe devleti öncülüğüne dönüşmesi İran geleneğinin de başlatıcısı olmuştur. Asurlularla başlayan ve göçebelere karşı koruyuculuk görevi içeren asker devlet zinciri artık önce Medler, ardından gelen Perslerle birlikte ana hatlarıyla aynı coğrafya üzerinde teşekkül eden ve artık Batı uygarlığına karşı da direncin öncü gücü olan yeni halkalar edinmiştir. Bu gelenek Osmanlı İmparatorluğu tarafından aşılana kadar yak-

İlaşık 2000 yıl söz konusu İran coğrafyasında çeşitli devlet adlarıyla hüküm sürmüştür. Doğu-Batı çatışmasının ana aktörü olan bu devletler zinciri kimi zaman Pers/Ahameniş örneğinde görüldüğü gibi Doğu'nun sınırlarını Trakya ötesine taşımış, kimi zaman Batı karşısında İskender'in ordusu önünde mağlup olmuş, ancak sonrasında yine aynı bölgede Partlar adıyla yaklaşık 100 yıl sonra yeniden kurulmuştur. Sonrasında bu gelenek Sasanilerle devam etmiş, İslam halifeliğinin ardından önce önemli ölçüde Gazneliler sonrasında da Büyük Selçuklular tamamen aynı bölgede Doğu'nun öncülüğünü üstlenmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Akkoyunluları ve Safevileri de Doğu öncülüğünü kaybetmesi nedeniyle "aşılmış" kabul etsek de bu gelenek içinde saymak mümkündür.

Bütün bu devletler tarihi boyunca haritaları üst üste koyduğumuzda aşağı yukarı birbirine benzer sınırlar içinde hüküm süren bir siyasi organizasyonlar zinciri görmek mümkündür. Batı'da Doğu Anadolu ile başlayan bir sınır/uç bölgesi, ardından günümüz İran coğrafyasının tamamı, gerisinde kimi zaman Hindistan'a, İndüs Nehri havzasına kadar uzanan bir bölge; kuzeyde Kafkaslar, Hazar Denizi, Doğu'ya doğru Maveraünnehir havzası, güneye doğru ise Mezopotamya bölgesi... Parlak zaferler döneminde güneyde Bereketli Hilal'in bütünü ve hatta bazen Mısır'ı da kapsayan Yakın Doğu tarım uygarlık bölgelerinin tamamı, Batı'da ise belirttiğimiz gibi Anadolu'nun da ötesi... Ancak bütün İranî devlet haritalarının kesişim kümeleri alındığında karşımıza Doğu Anadolu artı İran coğrafyası çıkacaktır. Bunun da tarihsel karşılığı, günümüze kadar gelen devlet geleneğini hesaba katarsak yaklaşık 2700 yıl olmaktadır.

İran geleneğinin Doğu-Batı çatışması içinde Doğu öncülüğünü bir siyasete dönüştürmesi mümkün olabilmiştir. Bunun sonucunda adına "İranlılık" diyebileceğimiz bir siyaset/ideoloji ve gelenekten söz edebiliyoruz. İran'ın bu ideolojik tutumunun somut görüntüsü dini alanda Zerdüştlük olacaktır. İran dininin kâinatı iyilik ve kötülük tanrıları özelinde ikiye ayırması ve aralarındaki mutlaklaşmış ve sonuçsuz çatışma gerçekte Doğu-Batı çatışmasının din düzeyinde yansıma bulmasından başka bir şey değildir¹ ve kökeni daha eskilere dayanan bu din Perslerden itibaren İslam fetihlerine kadar farklı yönetimler altında da olsa bölgenin dini olarak kalmış, söz konusu sonuçsuz ve kimi zaman kısır döngüye giren çatışmanın ideolojik düzeydeki görüntü olmuştur. İslam sonrası dönemlerde bile kaleme alınan edebi eserlerde bu dinin izlerini görmek mümkün olacaktır. Dört büyük imparatorluk döneminde de bu coğrafyada hâkim din olması, bölge toplumları tarafından "kendile-

¹ Baykan Sezer, Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2017, s.76-80.

rini tanıma ve tanımlama aracı”² olarak bir kimlik ifadesi biçiminde benimsendiğini gösterir. Bu durum aynı zamanda siyasete de kaynaklık etmesini sağlayacak ve İran coğrafyasında geniş bir zaman aralığında ve farklı hanedanlıklar döneminde aynı siyasetin yürütülmesine imkân sağlayacaktır. Öyle ki, bu siyaset tarihsel gelişmeler karşısında da geçerliliğini koruyarak Doğu savunuculuğu biçiminde ifade bulduğu ve her defasında yürürlüğe girdiği gibi, kendisinin başka bir din (İslamiyet) ve siyaset (Osmanlılık) tarafından aşılması durumunda dahi direnç göstererek muhalif mezhepler ve muarız siyasetlerle varlığını sürdürmeye çalışacaktır. İslam fetihleri karşısındaki İran’ın Şiilikte ısrar etmesi, Osmanlı İmparatorluğu karşısındaki Safevilerin Acemleştirme politikası ve Şiilik propagandası söz konusu geleneğin aşılmış da olsa iddiasını ve ümidini koruduğunun göstergesidir. Özetle İran geleneği büyük ölçüde aynı coğrafyada ve aynı ideoloji altında uzun dönemler boyunca hüküm sürmüş ve bir Doğu siyaseti olarak varlığını devam ettirmiştir.

İranlılık siyasetinin tarihsel dinamiklerini ifade ettikten sonra, burada, belirttiğimiz bu gelişmeler ışığında anlatmak istediğimiz husus, İranlılık siyasetinin milli kimlik oluşumundaki etkisi olacaktır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, elbette günümüz milliyetçiliği ve ulus devlet kavramları sonraki dönem ilişkilerinin ürünüdür, ancak bir Acem/Farisî kimliği de tarihsel olarak ortadadır. Sosyal olayların tarih içinde biçimlenmesi prensibinden hareketle bu kimliğin de tarihsel sürecin bir ürünü olduğunu belirtmek mümkündür. İran’ın tarihte oynadığı rol, belirttiğimiz üzere aynı coğrafyada benzer dini inançlar etrafında bir İranlılık kimliğinin oluşmasını sağlamıştır. Bu kimlik tarihsel olaylarla da sınanarak günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir. Ancak esas önemli olan İranlı kimliğinin bölgede rekabete girdiği farklı unsurlar karşısında direnç gösterebildiği gibi, orijini bu coğrafya olmamasına rağmen bölgede hakimiyet kurmuş toplumları da kendisi altında toplayabilmiş olmasıdır. Burada bu iki husus üzerinde durmak gerekecektir.

İslamiyet, Doğu-Batı çatışmasında Bizans-İran arasındaki sonuçsuz çekişme karşısında ideolojik düzeyde yeni bir öneri getirmiş ve aynı zamanda bölge halkları için yeni bir birlik siyasetiyle çıkmıştır. İslamiyet’in getirdiği yeni öneri, gerçekte İran’ın bölge koruyuculuğu siyasetini aşarak bir dünya egemenlik siyasetinin de unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır. Bunun inanç düzeyinde de yansımalarını görmek mümkündür. Buna aşağıda ayrıca değineceğiz. Bu egemenlik siyaseti ile birlikte kısa sürede Arabistan’da ve hemen ardından da Yakın-Doğu üretici uygarlıklar bölgesinde yayılan İslamiyet, İran sınırlarına kadar gelmiştir. Bu sınırlara kadar gelen şey yalnızca Arap fetihleri değil, Araplar eliyle bölgeye yayılan yeni bir dünya görüşüydü. Ve

² A.g.e., s.50.

o tarihe kadar Doğu'nun dünya görüşünü temsil eden İran ve Zerdüştlük boşa düşerek yerini Araplara ve İslamiyet'e bıraktı. Bölgede "binlerce yıldır yanan Mecusilerin ateşi söndü" ve artık "İslam'ın sancağı" dalgalanmaya başladı. Bu aşamada "uzun yıllar Doğu'nun öncülüğünü ve sözcülüğünü yapmış olan İran'ın İslam dünyası dışında kalması gittikçe imkansızlaştı. Ve İran Müslümanlığa katıldı. Fakat hiçbir zaman Doğu'da eski önem ve yerini yeniden elde etmekten vazgeçmedi."³ İran'ın bir Doğu devleti olarak Doğu'nun yeni dünya görüşü haline gelen İslamiyet karşısında "karşı tarafın" sözcülüğünü üstlenmesi beklenemezdi. O tarafın zaten yüzlerce yıllık bir dünya görüşü ve örgütlü bir siyaseti vardı, üstelik İran'ın 1000 yıldan fazladır düşmanıydı. İran'ın bu sözcülüğü üstlenmesi ancak Hristiyanlığı kabul etmesiyle mümkündü ve bu da cephe değiştirmek demekti. İran, bölgesel konumu ve bundan daha da fazlası tarihsel kodları nedeniyle Doğu dünya görüşü sınırları içinde kalmayı tercih etti fakat henüz tarih sahnesinde yeni boy gösteren Araplar karşısında da bu kodlara dayanarak direnç gösterdi. Her şeyden önce ortadaydı ki İran, Arap uygarlığından da eski bir uygarlıktı. Bu nedenle tarih önündeki konumunu kaybetmeme ve yeniden eski günlerine dönme arzusunun ifadesi olarak İslamiyet'in Sünni/Ortodoks yorumu yerine Şii yorumunu benimsedi. Hz. Ali'nin ve Hz. Hüseyin'in trajik mağlubiyet hikayeleri daha sonra İslamiyet'in yaygın yorumuna karşı çıkan dini/siyasi hareketlerin de mağduriyet bağlamında kullandığı bir referans noktası oldu ve Hz. Hüseyin'in İran geleneğinin varisi olduğu iddia edilen bir kadınla yaptığı evlilik sonucunda da Hz. Ali/Hz. Hüseyin'in davalarıyla İran davası birleşmiş oldu.⁴ Mağlubiyetin kabulünün, ancak gelecekte kesilmeyen ümidin de görüntüsü olan Mehdi inancının⁵ yine başka bir mağlup din olan Hristiyanlıktan transfer edilerek⁶ Şiiliğe monte edilmesinin anlamı budur. Yine eski İran dininden bazı motiflerin "bidat" olarak İslamiyet'e sokulması da söz konusudur. Bu ideolojik görüntü, gerçekte İran'ın tarihsel konumundan inatla vazgeçmeme isteğinin görüntüsüdür. Dinlerin, toplumların kendilerini ifade biçimi olduğunu ve bu boyutuyla siyasi bir yönünün de olduğunu belirtmiştik. Aynı bağlamda din içindeki mezheplerin de mevcut dinin aşılama-
dığının ancak farklı yorumlar altında gerçekte farklı siyasetlerin görüntüleri olduğunu söylemek mümkündür. Hristiyanlıktaki Katolik/ Ortodoks ayrımı

³ A.g.e., s.144.

⁴ A.g.e., s.145.

⁵ Yüksel Yıldırım, Tarihi Sonu, Mehdilik ve Kıyamet Üzerine, *Sosyologca*, 2020, S.18-19, s.33-45.

⁶ Yüksel Yıldırım, Toplumsal Güçlerin ve Sosyolojinin Açmazında Evrensel Dinlerde Beklenen Kurtarıcı İnancı, *Sosyologca*, 2020, S.20, s.29-49. Mehdilik inancının yalnızca Hristiyanlık ve Şiilik özelinde olmadığını, başka toplumlarda da belli tarihsel dinamikler nedeniyle var olduğunu bu çalışmamızda ifade etmiştik.

nasıl ki Roma İmparatorluğu sonrası siyasi bir bölünmenin de ifadesiyse İslamîyet'teki Şii/Sünni ayrımı da böyle bir bölünmenin sonucu ortaya çıkmıştır. Ve can alıcı nokta, din nasıl ki toplumun kendi kimliğinin yansması ise bu saydığımız mezhep kategorileri de farklı kimliklerin ve dolayısıyla farklı siyasetlerin varlığına işaret etmektedir. Ve de İran'ın Müslüman olmasına rağmen Araplaşmayarak kendi Farisi kimliğini günümüze kadar korumasının gerçek anlamı budur. Aşağıda belirteceğimiz üzere Yakın-Doğu üretici halkları günümüze kadar gelen süreçte Sünni ve Araplaşmışlardır fakat İran, Müslüman olmasına rağmen kimliğini kaybetmeyen Türklerle birlikte ikinci halktır. Ve her ikisinin de bir siyasetin sözcülüğünü üstlenmeleri siyasetin milli kimliği belirleyen önemli bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.

İran'ın farklı bir dine geçmesine rağmen İranlılığın bir siyaset olarak devam etme gayretinin, bölgedeki kimliğin biçimlenmesinde rol oynadığını belirttik. Bu durum, Arap fetihleri karşısında Şiilik altında eski kimliğin ideolojik muhafazasını sağlarken aynı zamanda bölgenin zaman içinde değişen hakimlerine karşılık kimi zaman eski siyasetin hatırlatıcısı, kimi zaman muhalif savunucusu olmalarına ve belli dönemlerde de kendi fatihlerini asimile ederek Acemleştirmelerine neden olmuştur.

Meşhur İran şairi Firdevsi'nin *Şehname*'si yukarıda belirttiğimiz Doğu-Batı çatışması aktörlerinden bir olan İran'ın Yunan'la olan yerine Turan ile olan çatışmasının altını çizmektedir. Bu bağlamda temel çatışmanın İran-Yunan değil İran-Turan çatışması olduğu izlenimi uyandırmaktadır.⁷ Elbette bu bahsettiklerimizin Doğu-Batı ve yerleşik-göçebe çatışmaları olduğunu belirtelim. İran tarihte bir yandan Doğu-Batı çatışmasında Doğu savunuculuğunu yerine getirirken diğer yandan da kuzeyinden gelen göçebe akınlarına karşı bölgeyi savunmuştur. İran-Turan çatışmasından kasıt tarihte Persler ve İskitler arasındaki mücadeledir. Bu mücadeleyi de anlatan en ünlü Türk destanlarından biri olan Alp Er Tunga'nın da bir İskit destanı olduğunu hatırlatalım. Firdevsi'nin tarihteki temel çatışmayı görmezden gelip İran-Turan çatışmasına dikkat çekmesinin sebebi nedir? Şairin eseri bilindiği üzere Gazneli Devleti'nin hükümdarı Sultan Mahmud'a sunulmuştur.⁸ Firdevsi'nin yaşadığı dönemde İran geleneğinin sürdüğü bölge bir Sünni/Türk devleti olan Gaznelilerin egemenliğindedir. Türkler, Emevî ve Abbasi hilafetleri sonrasında bölgeyi Araplardan alarak devlet yönetimini ele geçirmişlerdir. Bu nedenle bir Farisî şair olan Firdevsi, Yunan/Batı ile mücadeleyi göz ardı ederek İran'ın Türklerle (Turan) mücadelesini öne çıkardığı gibi bir yönüyle

⁷ Baykan Sezer, *Şehname Üzerine*, ek Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları, İ.Ü.E.F. Yayınları, 1979, s. 132.

⁸ Baykan Sezer, *Şehname Üzerine*, s. 125.

de devleti ele geçiren Türklere bölgenin tarihsel misyonunu hatırlatarak akıl vermektedir. Yerleşik tarım uygarlığı bölgelerini ele geçiren göçebe uygarlıkların tarihte iki rolü olmuştur: Ya bölgeyi yağmalayıp geri çekilmek ya da bölgeye yönetici fatihler olarak yerleşip yeni koruyucular olmak... Birincisinde kimliklerini korumuş ikincisinde ise bir süre sonra eğer yerli halkla kaynaşma olmuşsa, kaybetmişlerdir. Bu nedenle Orta Asya Türk destanları ve yazıtları Çin'i kontrol etme çabasına karşı Çinlilikten uzak durmak üzerine kuruludur. Firdevsi'nin *Şehname*'de altını çizdiği husus, bölgedeki temel çatışmalardan biri olan göçebe-yerleşik çatışmasının varlığını vurgulamak ve İran'ın bu çatışmanın aktörlerinden biri olduğunu belirterek devletin kimin elinde olursa olsun bu misyona hizmet etmesi gerekliliğini ortaya koymaktır. Buradan hareketle Gazneliler söz konusu misyona uygun hareket ederek eski İran siyasetini bir yönüyle uygulamaya çalışarak bölgeyi soydaşlarına (Selçuklulara) karşı korumaya çabalamışlardır. Ancak bu durum hem Türk kimliklerini kaybederek Farslılaşmalarına hem de bu çabada başarısız olarak tarihin gerisine itilmelerine neden olmuştur. Dandanakan Savaşı'nın (1040) anlamı budur. Ancak Selçuklular bir yere kadar aynı hataya düşmeyeceklerdir. Burada vurgulamak istediğimiz husus İranlılık siyasetinin yine hâkim bir unsur olmasına rağmen devletin yönetici kitlelerinin kimliğini belirleme ve hatta değiştirmedeki etkisidir. Ortaya koyacak kendi özgün siyasetleri olmayınca elde buldukları siyasetin getirdiği kimliğe bürünmüşlerdir. Selçukluların da kaderi daha sonra aynı olacaktır.

Yukarıda verdiğimiz örnek eski siyasetin hatırlatıcılığı bağlamında değerlendirilmelidir. Burada eski siyaset yeni fatihlerin kimliğini biçimlendirmiş ancak, başarısız ve aşılmış bir siyaset olduğu için uygulayıcılarını kaybetmeye mahkûm kılmıştır. Bunun yanında İranlılığın hâkim siyaset altında muhalif kimliklerin bir önerisi olarak yeniden canlandırılmaya çalışılması da söz konusudur. Selçuklular, kendileri de Türk olmasına rağmen İranlılık siyasetini kuşanıp İran-Turan çatışmasındaki karşı tarafın aktörlüğüne soyunan Gaznelileri yenerek bölgeyi ele geçirmiş ve burada Sünni/Türk bir devlet kurmuşlardır. Ancak eski gelenek devlet kadrolarına hâkim olamasa da devletin derinliklerinde varlığını sürdürmekte ve yeniden canlanmak için fırsat kollamaktadır. Burada da karşımıza İsmailiye ve Hasan Sabbah örneği çıkmaktadır. Hâkim Sünni yönetime karşı bütün muhalif hareketler Şiilik altında toplanacak ve burada da Şia'nın bir kolu olan İsmailiye mezhebinin öne çıktığı görülecektir. Hasan Sabbah'ın hikayesi⁹ devletin eski/İranî kodlarına dönmesi isteğinin ve bu yöndeki teşkilatlanmanın görüntüsüdür. Burada

⁹ Yüksel Yıldırım, Modern Öncesi Anti Kahraman Tipleri, Hasan Sabbah ve Don Kişot, *Sosyolojca*, 2022, S.23, s.33-44.

belirteceğimiz husus, toplumlar arası ilişkiler çapında oluşmuş bir siyasetin hangi dönem ve hakimiyet altında olursa olsun su yüzünde kalmak istemesi ve bütün olanakları zorlayarak hâkim siyaset olmaya çabalamasıdır. İran coğrafyasında bu durum Şiilik propagandası şeklide kendini gösterecektir.

İranlılığın bir siyaset ısrarı olarak başka biçimde kendini göstermesi de Osmanlı İmparatorluğu karşısında Safevilerin konumudur. Osmanlı-İran çekişmesi gerçekte Doğu'nun sınırlarını artık Viyana kapılarına taşıyan ve bir Doğu devleti olmanın ötesine geçip bir dünya imparatorluğu haline gelen Osmanlılık siyaseti karşısında boşa düşen İran'ın Şii/Safevi Devleti altında eski siyaseti canlandırma girişiminin sonucudur. Temel çaba Osmanlı'nın din yorumunu tartışma konusu yaparak karşı cephenin aktörü konumuna itip İran'ı yeniden Doğu'nun öncüsü yapmaya çalışmak üzerinedir. Bu çaba bölgenin yeniden Şiileşmesi -aslında Acemleşmesi- sonucunu doğurmuştur.

Buradan çıkaracağımız sonuç, İran bölgesinin, kadim siyasetin etkisiyle bir anlamda kendi fatihlerini de fethederek bu yönde bir milli kimlik oluşumunu sürekli devam ettirmesidir. Siyaset, bölge halkları üzerinde milli kimliğin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır ve İslamiyet'in ortaya çıkışına kadar bu durum bölgede -farklı devletler olsa da- Zerdüştlüğün hüküm sürmesiyle kendini gösterirken, İslamiyet sonrasında bölgenin Şii kimliği altında toplandığı görülmektedir. İran'ın Doğu için oynadığı tarihsel rol çeşitli kitlelerin İran kimliği altında erimeleri sonucunu doğuracak, kadim İran kültürü kendisinden sonra gelenleri de etkileyecektir. Söz konusu durum o kadar belirleyicidir ki Büyük İskender sonrasında imparatorluğun generalleri arasında paylaşılmasını takiben Selevkos Devleti'nin bir süre sonra dönüp kendi soydaşlarının kurduğu devletlerle savaşması sonucunu dahi doğuracaktır. İskender'in kendisinin Doğululaşması gibi bu devlet de suyun akıp yatağını bulması gibi Doğulu siyasetin etkisi altına girecektir.

İslamiyet'in Ortaya Çıkışı ve "Arapların" Yayılışı: Araplaşma

Yakın Doğu uygarlıklar ilişkileri içinde İran'ın yeri ve Farisi kimliğinin ardından İslamiyet'in ortaya çıkışı ve bölgede İslamiyet'le birlikte Arap kimliğinin yayılması sürecini ele alacağız. Bu çerçevede İslamiyet'in Yakın Doğu halkları için anlamı diğer Doğu dini olan Zerdüştlükle ilişkisi ile birlikte ele alınacak ve İran geleneğine olan katkısı ortaya konacaktır. Bu şekliyle yeni dinin Doğu toplumları için eski siyasetten farklı ve onu aşabilme potansiyeli bağlamında yeni bir siyaset önerisi potansiyeli incelenecektir. Bunun ardından bölgedeki milli kimliklerin oluşumundaki rolü anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

İslamiyet'in toplumlar arası ilişkilerde yeni bir din olarak ortaya çıkması, Doğu-Batı ilişkilerinin farklı bir boyut almasıyla aynı döneme rastlar. Bizans

ve İran (Sasaniler) arasındaki çekişme, ticaret yollarının Kızıldeniz havzasından geçerek Arapları tarih sahnesine çıkarması, bu arada Arapların çekişme halindeki her iki devletin de ordularında askerlik yaparak mevcut dünya egemenlik ilişkilerini yakından tanıma fırsatlarının doğması, onlarda kendi hesaplarına bir dünya egemenlik siyaseti oluşturma motivasyonu oluşturmaktadır. Hz. Muhammed'in doğduğu yıllarda basit sınır savaşlarından öte geçemeyen Doğu-Batı mücadelesi, İran'ın önerdiği geleneksel siyasetin tıkanıldığını göz önüne sermektedir. Bu çerçevede Doğu için yeni bir açılım, yeni bir siyaset gerekliliği ortadadır. Beklenen siyaset Araplardan gelecek, Hz. İsa örneğinde pasivize edilerek ve Roma eliyle Batılılaştırılarak başarısızlığa düşen Doğu direnişi yeni bir önder bularak Doğu, "gerçek peygamberine" kavuşacaktır. İslamiyet, bu anlamda Hz. Muhammed özelinde her şeyin ötesinde, Doğu toplumları için yüzyıllar boyunca bir peygamberin yanı sıra siyasi bir liderin de tarih sahnesinde yer almasının adıdır ve aradan geçen sürede Doğu toplumları büyük komutanlar ve fatihler çıkarmasına rağmen hiçbirisi Hz. Muhammed'in manevi kişiliğinin üzerine çıkamamıştır. Kendisinin varlığı, bütün bir Doğu tarihinin zirve noktasıdır ve onun dilinden yayılan İslamiyet'in getirdiği öneriler bağlamında da insanlık tarihinin en önemli kişiliği olarak ortadadır.

Yukarıda Zerdüştlük dininin toplumlar arası ilişkilerin ideolojik düzeyde bir yansıması olduğundan bahsetmiştik. Doğu-Batı çatışmasında Bizans ve İran arasındaki rekabet, bunun sonuçsuzluğu, bir yerde kısır döngüye dönüşmesi dinde de yansımasını bulacak ve İran dininde çift tanrılı bir sistem görünecektir. İyilik ve kötülük tanrıları birbiri ile sürekli mücadele halindedirler. Elbette dini motivasyon iyilik tanrısının galibiyeti üzerine kuruludur ancak tektanrıcılık için bir engel kalmamış olmasına rağmen İran," kendi varoluş nedeni olan savaştan bağımsızlaşamayarak tektanrıcılık için gerekli son adımı atamayacak"¹⁰ ve Zerdüştlük, kötülük tanrısı Mainyu'nun iyilik tanrısı Ahura Mazda (Hürmüz) karşısında hala hüküm sürebilmesi nedeniyle iki tanrılı bir din olarak kalacaktır. Dinlerin, -sosyoloji biliminin doğal bir sonucu olarak- aynı zamanda toplumsal gerçekliğin görüntülerinden biri olması prensibinden hareketle, varoluş kaynağın vahiy olarak kabul edilmesine rağmen toplumsal gerçeklikten ve tarihsel ilişkilerden -peygamberi döneminden itibaren- kopmadan İslamiyet'in de bu gerçekliği yansıttığını söylemek mümkündür. Bir inanç konusu olarak "Allah kelamı" olan Kur'an-ı Kerim ve İslamiyet, sosyolojik bir gerçeklik görüntüsü olarak da Doğu-Batı çatışmasının yansımalarını barındıracaktır. Ancak, burada Zerdüştlük'ten farkı bu ilişkilere ideolojik düzeyde yeni bir atılım getirmiş olması dünya egemenlik ilişkilerin-

¹⁰ Baykan Sezer, Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, s.78.

de Doğu adına yeni bir siyasetin sözcülüğünün üstlenilmesine izin verecek bir söylemi barındırmasıdır. İslamiyet'in esaslarında bunu görmek mümkündür.

Örneğin Zerdüştlük'teki eş düzeyde olan ve çatışma halinde bulunan tanrıların varlığına karşılık İslamiyet'te bütün kâinatın yaratıcısı yalnızca Allah'tır ve kötülük kavramı gerçekte yine O'nun yarattığı -dolayısıyla eş düzeyde olmayan- ve fakat O'na isyan ederek inananları yoldan çıkarmaya çalışan Şeytan kavramı özelinde soyutlaştırılmıştır.¹¹ Tıpkı Doğu'nun zenginliğin verdiği imkanlardan faydalanarak uygarlığa geçen, ancak Doğu'ya kafa tutup, bütün zenginliğin peşine düşen Batı gibi... Bu anlamda İslamiyet'te Doğu-Batı çatışmasının gerçek anlamda ifadesini bulmak mümkündür ve Dar'ül-İslam / Dar'ül-Harp ayrımı da bunun görüntüsüdür. Ancak İran'ın Doğu adına başarısını öncülemesine rağmen savaş koşullarından bağımsızlaşmayan ve bu nedenle mutlaklaşmış bir savaşı öngören Zerdüştlük'ten¹² farklı olarak İslamiyet'te savaşı sonuçsuz bir biçimde sürdürmek siyaseti aşılarda bütünlüklü bir dünya egemenlik ideolojisinin ipuçları görülmektedir. İslamiyet bu bağlamda Doğu-Batı çatışmasının da aşılarda bütünlüklü bir dünya egemenlik ideolojisinin de ortaya çıkışı olacaktır. Bu durum henüz başlangıçtan, Hz. Muhammed döneminden itibaren dinin özünde yer almaktadır. Yukarıda ayet örneğini verdiğimiz Saff suresinin "medenî" surelerden biri olduğunu belirtelim.¹⁵ Bu egemenlik ideolojisi

İslamiyet'in ortaya çıkışı, yalnızca yeni inanç esaslarının değil aynı zamanda Doğu için yeni bir dünya egemenlik ideolojisinin de ortaya çıkışı olacaktır. Bu durum henüz başlangıçtan, Hz. Muhammed döneminden itibaren dinin özünde yer almaktadır. Yukarıda ayet örneğini verdiğimiz Saff suresinin "medenî" surelerden biri olduğunu belirtelim.¹⁵ Bu egemenlik ideolojisi

¹¹ Batı dünya egemenliğinin günümüzdeki temsilcisi ABD'nin, örneğin İran tarafından "Şeytan Amerika" olarak adlandırılması önemlidir.

¹² Baykan Sezer, Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, s.78.

¹³ Yüksel Yıldırım, "Cihad ve Dar'ül Harp Kavramları Bağlamında Şiddet/Terör Olgusu ve Siyasal/İlmî İslam Meselesi", iç. Sosyoloji Yazıları, ed. Yüksel Yıldırım, Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2018.

¹⁴ Kur'an-ı Kerim, Saff Suresi, 8. Ayet.

¹⁵ M. Kâmil Yaşaroğlu, Saf Suresi, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, 2008, C: 35, s.436-437.

kısa sürede bütün Yakın Doğu'nun dini haline gelecek ve kısa sürede bölgenin tamamında, ardından da Fas'tan Endonezya'ya kadar Doğu ülkelerinde hâkim din olarak hayata geçecektir. İslamiyet, henüz Hz. Muhammed'in sağlığında Arabistan yarımadasının yarısında, ilk halife Hz. Ebu Bekir döneminde tamamında yayılmış, Hz. Ömer zamanı bugünkü Suriye, Irak, Mısır ve İran'ın Hazar Denizi'ne kadar olan bir kısmı, son iki halife zamanında ise İran coğrafyasının tamamı ve Kıbrıs adası İslam egemenliğine girmiştir. Bu sürecin tamamının 610-661 arası yaklaşık 50 yıl içinde gerçekleştiğini, ancak bu sürenin ilk 12 yılının İslamiyet'in sadece Mekke sınırları içinde az sayıda Müslüman varlığıyla geçtiğini unutmamak gerekir. Daha geniş bir sahada yayılan Osmanlı İmparatorluğu'nun Söğüt'ten Bursa'ya 40 yılda geldiğini anımsarsak İslamiyet'in yayılma hızının ne derece baş döndürücü olduğu anlaşılabilir.

İslamiyet'in yayılışını yalnızca askeri fetihlere bağlamak konunun yeterince anlaşılmasının önüne geçecektir. Fetih bölgelerinin aynı zamanda İslamiyet'e katılması, halkların Müslüman olması da başka türlü bir dinamiğin göstergesidir. Burada bu konudaki görüşlerimizi açıklamaya çalışacağız. Her şeyden önce İslamiyet'in Doğu-Batı ilişkilerinde Doğu'nun savunucu gücü olma söylemi kısa sürede bütün Yakın Doğu'nun İslam sancağı altında toplanmasını sağlamıştır. Bu söylemin bölge halkları için anlamı, İran siyasetinin aşıldığı ve yeni bir siyaset etrafında toplanıldığı şeklinde olacaktır. Bu nedenle salt fetihle değil yeni dine katılımlarla da büyüme gerçekleşecektir. Önerilen yeni siyaset bölge halkları için cazip gelmiştir. Eski adı Yesrib olan Medine şehrinin de Hz. Muhammed'i Mekke'den davet ederek şehrin idaresini kendisine teslim ettiğini unutmayalım. Bu bağlamda Hz. İsa'nın hikayesi İncil'e göre çarmıhta son bulup bir avuç inananı bulunurken, Tevrat'a -ve Kur'an-ı Kerim'e-göre Hz. Musa kavmi ile birlikte kırk yıl çölde yurtsuz dolaşırken Hz. Muhammed kendisine peygamberlik geldikten 12 yıl sonra bir şehir devletinin lideri, bundan 12 yıl sonra da Arap Yarımadası'nın yarısına hâkim olan bir dinin önderidir. Bu bağlamda bütün peygamberler tarihinde -zenginliği bir kenara bırakılırsa- Hz. Süleyman dahil hiçbir peygamber Hz. Muhammed'in -henüz sağlığında- tebliğinin ulaştığı alanın yüzölçümüne ulaşamamıştır. Bu durum İslamiyet'in ne derece büyük kitlelere hitap edebildiğinin ve bu kitleler için ideolojik bir anlam içerdiğinin göstergesidir.

İslam dininin söz konusu ideolojik anlamın da ötesinde ve konumuzu ilgilendiren yönüyle esas boyutu öncelikle Arapları bir millet olarak örgütleyebilmesinde karşımıza çıkacaktır. Hz. Muhammed'e kadar -ve aslında aşağıda belirteceğimiz üzere belli biçimlerde sonrasında da- kabileler halinde yaşayan ve soy mensubiyetine önem veren Araplar, İslamiyet'le birlikte bir din etrafında toplanırken aynı zamanda millet olma yolunda da önemli bir yol katetmişlerdir. Hz. Muhammed'in tüm yaşamı boyunca "üstünlük an-

cak takva iledir” prensibinden hareketle din bağının dışında başka bir bağı önemsememesi, Arapları kabile/soy bağlarını aşan üst bir birlik altında toplamaya çalıştığının göstergesidir. Sağlığında bu yöndeki başarısı bir yana, ancak vefatından sonra örneğin halife seçiminde ve sonrasında ortaya çıkan soy esasına dayalı çekişmeler, Hz. Ali ve Muaviye arasındaki çatışma, Arapların bu yöndeki birlik duygularının milli kimlik oluşumuna şerh düşecek biçimde tezahür ettiğini göstermektedir. Günümüzde de örneğin “Suudi” Arabistan, Birleşik Arap “Emirlikleri” gibi isimlendirmeler bu durumun çağımıza kadar sürdüğünün başka bir görüntüsüdür. Buna rağmen İslamiyet’in ortaya çıkış ve yayılışı sırasında -amacı bu olmamasına rağmen- bir “Arap ruhu” oluşumuna ciddi katkılar sağladığını söylemek mümkündür. Arabistan içindeki kabileler bu ruh etrafında birleşeceklerdir.

Yukarıda İranlılığın bir siyaset olarak oluşumunun ve bölge nezdindeki halkları etkilediğini nasıl belirtmişsek, İslamiyet’in yayılışı sırasında Arabistan dışındaki halklar arasında yayılmasında da söz konusu siyaset önerisinin etkisini ortaya koymak gerekir, ki yazı boyunca belirttiğimiz milli kimlik oluşumu kavramı bu yönde bir etkinin sonucudur. İslamiyet’in yeni bir dinin yanı sıra bir dünya görüşü ve dünya egemenlik siyasetinin beraberinde getirmesi belirttiğimiz üzere çok geniş bir coğrafyanın Müslüman olmasını sağladığı gibi Doğu-Batı çatışmasının cereyan ettiği Yakın-Doğu coğrafyasındaki halkların da yeni dini kabul etmelerinin yanında aynı zamanda Araplaşmaları sonucunu doğurmuştur. Bilindiği üzere İslamiyet’in ortaya çıktığı yıllarda Arap kimliği Arabistan coğrafyasına özgüdür. Ancak sözünü ettiğimiz yayılma sırasında Yakın-Doğu halklarının Müslümanlaşmalarının yanı sıra Araplaşmalarının da aynı yayılmanın sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Kadim Mısır medeniyetinin torunları olan “Kıptiler” günümüzde Arap Mısır’ın vatandaşlarıdır. Yine tarihte Babil medeniyetine beşiklik etmiş toprakların varisleri Irak bölgesi halkı bugün Araptır. Aynı şekilde Asurluların yaşadığı coğrafyanın günümüzdeki mirasçıları Suriye vatandaşları büyük çoğunlukla Arap olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu üç ülke bugün Arap Birliği ülkeleri arasında yer aldığı gibi söz konusu birlik Fas’tan Umman’a uzanan coğrafyada yaşayan halkların ortak örgütüdür. İslamiyet’in yayılmasıyla birlikte Araplaşmanın olmadığı iki istisna vardır: Türkler ve İranlılar... İran coğrafyasının İslamiyet karşısındaki başlangıçtaki direnişinin ve mezhepleşme bağlamındaki ayrımın anlamını yukarıda ifade etmiştik. Türklerle ilgili durumu da aşağıda açıklamaya çalışacağız.

Bölgenin Araplaşmasının dinamiğini Acemleşme sürecindeki mantıkla aynı şekilde açıklamak mümkündür. İslamiyet’in ileri sürdüğü dünya egemenlik siyaseti bölge halklarının mevcut dinlerini bırakıp yeni din etrafında toplanmalarını sağladığı gibi bu siyasetin yürütücüsü olan Araplar karşısında kendileri de siyasete ortak olmak adına aynı birliğin parçası olmak iste-

yeceklerdir. Böylece diğer halklar karşısında kurulan üstünlüğü paylaşmak anlamında gelen millet aidiyeti bu halkları da kuşatacak ve günümüze kadar gelen bir durum oluşacaktır. Germenlerin Hristiyanlaşmasının dinamiğine benzer biçimde diğer halkların yeni dine katılmaları, aynı zamanda yeni bir birliğe dahil olmalarıyla eş düzeyde ve eş zamanda olmuştur ve Araplaşma böylece başlamıştır. Böylece toplumsal/topluluklar arası ilişkilerde aynı zamanda bir söylem de olan din, İran'da olduğu gibi bu coğrafyada da milli kimlik oluşumunda etkili bir unsur olmuştur.

Buraya kadar Zerdüştlük ve İslamiyet'ten hareketle ve fakat aynı zamanda siyasi bir söylem de olarak dinlerin milli kimlik oluşturmadaki etkilerini ifade ederek siyaset unsurunun "Acmleşme" ve "Araplaşma" süreçlerinin dinamiğini açıklamaya çalıştık. Şimdi "Türkleşme" olgusunu -yine bir ucu dine değen ancak- bu kez başka tür bir dinamik üzerinden ifade etmeye çalışacağız.

Anadolu'da Türklerin Oynadığı Rol ve Türk Kimliği: Türkleşme

Siyasetin milli kimlik oluşumuna etkisi bağlamında bu bölümde Türklerin Anadolu'da oynadıkları tarihsel rol bağlamında "Anadolu'nun Türkleşmesi" olayını ele alıp, burada gerçekleşen milli kimlik oluşma sürecini tarihsel dinamiklere bağlayarak açıklamaya çalışacağız. Başlıca amacımız toplumlar arası ilişkilerde ileri sürülen siyasetin bölgenin tek bir kimlik altında toplanmasına etkisini ortaya koymak olacaktır. Anadolu'nun Türkleşmesi olayı, kavramın adından anlaşılacağı üzere gerçekte bir toplumsal değişme olayıdır. Hem Anadolu'nun tarih içinde gösterdiği özelliklerin değişmesi ve Türk kimliği altında değişmesi anlamını taşır hem de anayurdu Orta Asya olan Türklerin mekân değişikliği bağlamında gerçekleştirdiği bir yatay hareketlilik olayıdır ve elbette göç sosyolojisinin de konusudur. Orta Asya'dan Batı'ya doğru gelen Türk hareketi bilindiği gibi Karadeniz'in kuzeyi ve güneyi olmak üzere iki yol izlemiştir. Kuzeyden Avrupa içlerine giden Türkler bugün kimliklerinden bir iz bırakmadan Avrupa halkları içinde kaybolmuşlardır. Son dönemde Macaristan'ın girişimlerinin ve "Attila'nın torunlarıyız" söylemlerinin bir anlamı olsa da Türk kimliğine ne derece yakın oldukları bir yana Macarların Osmanlı Türkleri karşısında uzun dönem Batı'nın savaşçı gücü olarak kendi soydaşlarına karşı savaştıklarını da belirtmek gerekir. Bu bağlamda bir din filtresinden geçerek Anadolu üzerinden Avrupa'da savaşan Türklerle başka bir din filtresinin ardından Hristiyan ordularına katılan Hun Türklerinin varlığının tarihteki cephe siyasetleriyle ilişkileriyle anlaşılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Güneyden gerçekleşen hareketlilik sonucunda Türklerin kimliklerini kaybetmedikleri ve Batı karşısında bir siyasetin öncüsü oldukları görülmektedir.

Bunun en önemli sebebi olarak İslamiyet dikkat çekmektedir. Gerçekten de kuzey ve güney göçlerinin sonucunda kimliklerini koruyan özellikle Anadolu Türklerinin Müslüman Türkler olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda din faktörünün önemli olduğu söylenebilir. Ancak sonuçta kuzey göçlerinin ardından Avrupa'da kalan Türkler de Hristiyanlaşmışlar, dolayısıyla bir dinin şemsiyesi altında olmalarına rağmen kimlik kaybı yaşamışlardır. Bu durumda dinin kimlik oluşumundaki yeri tartışma konusu olacaktır. Ayrıca daha önemli bir istisna da güney göçü sonucunda İran'a yerleşen Türklerin de Müslüman olmalarına rağmen kimliklerini kaybederek Acemleşmeleridir. Dolayısıyla Türk kimliğinin korunması ile din/İslamiyet arasında bir ilişki olduğu söylenebilir ancak bu salt bir aidiyet ilişkisinden ötedir ve Türklük ile İslamiyet arasında başka bir bağlantının kurulması gerekmektedir. Burada bunun ipuçlarını ortaya koymaya çalışacağız.

Öncelikle Anadolu'nun Türkleşmesini hazırlayan tarihsel süreci ve temel dinamikleri kısaca belirtelim. Anadolu'ya Türk hareketliliği gerçekte Türklerin göçebe-yerleşik çatışmasından Doğu-Batı çatışmasına geçişinin görüntüsüdür. Orta Asya'dan Yakın Doğu'ya Türk göçleri "bir çatışmadan daha geniş ve dünyanın kaderini çizen bir çatışmaya"¹⁶ doğru yönelen Türklerin Orta Asya'da bölgesel bir güç olmaktan çıkıp burada dünya egemenlik ilişkilerinde söz sahibi olacağı yeni bir sürecin başlamasıdır. Bu hareketlilik 1000 yıllarından önce de vardır ve yukarıda da belirttiğimiz gibi gerçekte İran-Turan çatışması bunun görüntüsüdür. İran, Yakın Doğu'yu Türklerin ele geçirmesindeki en önemli bariyerdir ve ne gariptir ki göçebe toplumlara karşı kurulan bu bariyer, karşı cephe tarafından değil kendi gerisinden bir halk olan ve aslında o dönemde çok da yerleşik uygarlık örneği sayılmayan Araplar eliyle yıkılmıştır. İran'ın Araplar tarafından fethi Türklerin bölgeye sızmasını kolaylaştırmıştır. İran'ı aşan ve Orta Asya içlerine kadar ilerleyen Arapların açtığı yolu izleyen Türkler¹⁷ için artık bölge yeni ve daha girift bir dünyanın ifadesidir. Elbette İran coğrafyasına inen Türkler bölge siyasetine uyum sağlayıp kendi soydaşlarına karşı bölgeyi korumuşlar ancak artık geri dönülemez bir halde gelen Türk göçlerinin önünde set olmada eskisi kadar başarılı olamamışlardır. Bu süre içinde İslam dünyasındaki başka bir gelişme halifelüğün Emeviler'den Abbasiler'e geçmiş ve başkentin Şam'dan Bağdat'a taşınmış olmasıdır. Abbasilerin İslam dünyasının başlangıçtaki fatih özelliklerinden sıyrılıp -özellikle Harun Reşit zamanında- klasik bir ATÜT devletine dönüşmesi, bu devletlerin özelliklerinden biri olarak asker ihtiyacının yaban-

¹⁶ Baykan Sezer, *Şehname Üzerine*, s.168.

¹⁷ Baykan Sezer, "Türkiye Sosyolojisi Seminer Notları-2" *Sosyoloji Yıllığı Kitap-8: XIX. Yüzyıl*, İstanbul:yy, 2001, s.411-412.

cı ücretli askerler tarafından karşılanması sonucunu doğurmuş ve Türkler Yakın Doğu'da önemli bir askeri güç olarak rol oynamaya başlamışlardır. Başlangıçta ücretli asker olan Türkler sonradan önemli asker devletler olarak karşımıza çıkacaklardır. Bu süreç önce Gaznelileri ve ardından Selçukluları tarih sahnesine çıkaracaktır. Selçuklularla birlikte söz konusu Türk göçlerine karşı izlenilen politika değişecek ve Anadolu artık bunların yönlendirildiği bir yer olacaktır. Anadolu'nun Türkleşmesinin başlıca temel dinamiğini bu iki olay oluşturmaktadır.

Anadolu, Osmanlılar sahneye çıkana kadar tarih boyunca Doğu ve Batı'nın çatışma alanı olagelmıştır. Yunan-Pers ve Roma-Part savaşları, Bizans-Sasani çekişmesi, yine Selçuklular ve Bizans arasındaki çatışmalar ve Haçlı Seferleri'nin deniz yolları haricindeki bölümü Anadolu sahasında süregelen mücadelelerdir. Bu bağlamda Anadolu bir "savaş yolları kavşağı"dır.¹⁸ Bu süreçte her iki medeniyetin de gerçek anlamda kendi kültür sahasına dahil etmediği ve fakat savaş sahası içinde kalarak kontrol altına almaya çalıştığı bir bölge olmuştur. Batı için bir Doğu toprağı olarak tanımlanan "Anatolia" Batılılaştırılmayarak bir çatışma alanı biçiminde kalmıştır. Roma döneminde hiçbir zaman bir Latin ülkesi olmadığını söylemek mümkündür. Doğu Roma-Batı Roma ayrımında ve Hristiyan kilisesinin bölünmesi sırasında da dini hüviyet bakımından kendine özgü bir biçim kazandığı söylenebilir. Yine Doğu tarafından da Yakın Doğu üretici uygarlıklarının korunması amaç edinilmiş olup Pers dönemindeki kısa süreli hakimiyet dışında bütünüyle ve kalıcı olarak kontrol altına alınmış değildir. İslam fetihleri esnasında da İstanbul kuşatılacak kadar bölgeye akınlar düzenlenmesine rağmen Anadolu'nun İslamlaştırılmasına girilmemiştir. İslamiyet'in Anadolu'ya yayılması Araplar eliyle değil Türkler sayesinde ve başlangıçta da geleneksel İslam anlayışına mensup Müslümanlar değil Heterodoks Türk/İslam unsurların girişiyle gerçekleşmiştir. Başka deyişle Anadolu'nun Türkleşmesi aynı zamanda Anadolu'nun İslamlaşması olmuştur. *"Araplarla birlikte Atlas Okyanusu kıyılarından Hindistan'a kadar devasa bir coğrafyada yayılan İslamiyet, doğduğu Arap Yarımadası'nın hemen yukarısında olan Anadolu'da yer bulabilmek için Türkleri beklemiştir."*¹⁹ Bu vakte kadar Anadolu, savaş yolları kavşağı olmanın yanı sıra her iki cephenin de sınır bölgesi olmuştur. *"Batılı için Doğu, Anadolu'da başlarken Doğulu için de Roma ya da Batı Anadolu'da başlamaktadır."*²⁰ Bu şekliyle bir çatışma alanı olan Anadolu'nun bir Türk/İslam yurdu olma düşüncesi

¹⁸ Ertan Eğribel, Anadolu: Savaş Yolları Kavşağı, Sosyoloji Yıllığı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2. Baskı, 2017. s.165-190

¹⁹ Yüksel Yıldırım, Baykan Sezer'de Anadolu'nun Türkleşmesi Konusu, Tarih ve Uygarlık-İstanbul Yıllığı Kitap 14, 2022, s.33-47

²⁰ Baykan Sezer, "Türkiye Sosyolojisi Seminer Notları-2", s.343.

başlangıçta ne Türk ne de İslam devleti yöneticilerinin aklında yoktur. Bunu başka amaçlarla bölgeye yönlendirilen/sürülen Türkler kendi eliyle gerçekleştirmiştir.

Anadolu'ya yönlendirilen Türk göçleri için Selçukluların planı hem Bizans ile aralarında tampon vazifesi görmeleri ve zaman içinde erimeleri hem de önceki tecrübelerden dolayı birer baş belası olmaktan çıkmalarıydı. Ancak Bizans önünde kazanılan başarı Anadolu Türklüğünün tarihte bambaşka bir rol oynaması için gerekli imkânı kendisine kazandıracaktır. Özellikle Haçlı Seferleri sırasında Anadolu Selçuklu Devleti'nin oynadığı rol Batı karşısındaki gerçek Doğu savaşçılarının kim olduğunu ortaya koymuştur. Bir çatışma alanı olan ve iki cephe siyasetinin kozlarını paylaştıkları bir yer olan Anadolu, bir süre sonra kendisi başlı başına bir cephe siyasetinin kurucu ve yürütücüsü olacak ve bir süre sonra Anadolu/Türk halkı, Doğu'nun öncülüğünü artık Batı karşısında daha ileride bir cephenin kurucusu olarak Acemleşmiş Büyük Selçuklu'nun elinden alarak bu toprakları Doğu'nun bir parçası haline getirecektir. Böylece Roma İmparatorluğu'nun Doğu eyaletlerinden son parça da İslam toprağı halinde gelerek Anadolu'nun Türkler tarafından fethi ile "İslam'ın doğu birliğini sağlama" işi tamamlanmıştır.²¹ Ancak Anadolu'nun Türkler tarafından fethi basit bir sınır ilerlemesinin ötesinde anlam taşıyacaktır. Daha önce Persler, bütün Anadolu'yu fethederek Trakya'ya kadar bütün Yunan topraklarını ele geçirmişler ancak burada kalıcı bir siyaset üretememişlerdir. Türkler ise Doğu savunuculuğu siyasetini üstlendikleri gibi bu siyaseti daha da ileriye taşıyarak bölgede bir dünya imparatorluğunun temellerini atmışlardır. Bunun sonucunda Doğu'nun sınırı daha da ileri Viyana'ya kadar taşındığı gibi, Osmanlı İmparatorluğu klasik Doğu asker devletlerinden farklı olarak bir dünya devleti özelliği kazanmıştır. Osmanlı, Doğu'nun öncülüğünü yüzyıllar boyunca adına "Osmanlılık" adı verilen bir siyasetle sürdürdüğü gibi aynı zamanda bir Doğu-Batı çatışmasını aşma girişimidir. Bu bağlamda Türklerin Anadolu'daki varlığını bir imparatorluk kurma vizyonu ile taçlandırarak yukarıda belirttiğimiz "Anadolu'nun Türkleşmesi aynı zamanda Anadolu'nun İslamlaşmasıdır." önermesine ilaveten söyleyebiliriz ki "Anadolu'nun Türkleşmesi aynı zamanda Anadolu'nun Osmanlılaşmasıdır." Söz konusu vizyonun kuruluşundan 100 sene sonra ancak henüz bir dünya imparatorluğuna dönüşmediği dönemde kaleme alınan metinlerde de ortaya konduğunu söylemek mümkündür. Aşıkpaşazade'nin eserinde ifade edilen "Osman Gazi'nin rüyası" motifi²² geriye dönük bir tarih

²¹ Baykan Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2017, s.129.

²² Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz. H. Nihal Atsız, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s.17.

oluşturma denemesi olsa da henüz kuruluşundan itibaren dünya egemenlik ilişkilerinde rol oynamaya yönelik bir düşüncenin olduğunu, 1450'li yıllarda da artık bunun resmi bir devlet siyasetine dönüştüğünü göstermektedir.

Yukarıda İranlılaşma ve Araplaşma bahislerinde her iki siyasetin dini düzeyde biçimlenerek ideolojik bir enstrüman haline gelen söylemlerle ilişkisini ifade etmiş ve bunun milli kimlik oluşumu ile bağını ortaya koymuştuk. Dinler gerçekte içinde bulundukları toplumların kimlik ifade biçimlerinden biri ve en önemlisi idi. Din, bu anlamda toplumsal ve toplumlar arası ilişkilerin ideolojik biçimde yansımalarıdır. Anadolu'nun Arap ve Acem kimliklerinden farklı olarak yeni bir kimlik etrafında birleşmeye başlaması da Ortodoks İslam yorumundan ayrışması ve kendi din anlayışını benimsemesiyle yansıma bulacaktır. Anadolu tarikatları ve tekkeler bu dönemde İslamiyet'in Arap ve İran yorumundan farklı olarak -eskimiş İran siyasetine karşı ortaya konacak yeni bir siyasetin alt yapısını hazırlamak üzere- "Anadolu Müslümanlığı" adıyla kavramsallaştıran yeni bir din anlayışını üretmişlerdir. Bu yapılar ve ileri gelenleri gerçekte o dönemde Anadolu'nun Türkleşmesinin temel dinamiğini oluşturmaktadırlar. Böyle bir misyonla hareket eden bu kimseler²³ gerilerdeki halkların Acemleşmesine tepki olarak Anadolu'yu -bir yandan İslamlaştırırken diğer yandan da- Türkleştirdi.²⁴ Böylece milli kimlik oluşumunda etkili olan siyasetin, dini bir söylemle kurduğu ilişki çerçevesinde biçimlendiği yönündeki tezimizin Anadolu'nun Türkleşmesi/Osmanlılaşması sürecinde de -en azından kuruluş sürecinde- geçerliliğini koruduğunu ifade edebiliriz.

Buraya kadar Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinin tarihsel temellerini, Anadolu'nun Doğu-Batı ilişkileri ve çatışması içindeki rolü ile bağlantılandırarak ifade etmeye çalıştık. Bu sürecin aynı zamanda Osmanlılık siyasetine kaynaklık ettiğini ve bu siyasetin söz konusu çatışmada Doğu toplumlarının ürettiği ve dünya egemenlik ilişkilerinde yeni bir açılım anlamına gelen bir söylem olduğunu belirttik. Burada Osmanlılık siyasetinin Anadolu'da ve bölgede Türk kimliğinin oluşmasındaki etkisinden bahsedeceğiz. Sözünü ettiğimiz "Türkleşme" kavramı, anlaşılacağı üzere ve yukarıda belirttiğimiz gibi yalnızca bir bölgenin Türklerin iskanına konu olması değil, aynı zamanda bölge halklarının Türk kimliği altında birleşmeleri anlamına gelmektedir. Günümüzde yanlışlığı ayan beyan ortada olan Anadolu coğrafyasının 1000'li yıllardaki etnik yapısının bugüne yansıma biçimi olarak herkesin kılıçtan geçirildiği görüşüne karşıt olarak söylenebilir ki, Anadolu halkları Türklerin önerdiği yeni siyaset etrafında toplanıp aynı zamanda Türk kimliği ka-

²³ Ömer Lütfi Barkan, Kolonizatör Türk Dervişleri, Hamle Basın Yayın, ty.

²⁴ Baykan Sezer, Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, s.149.

zanmışlardır. Aslında bu konuda Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunu Türk dışı unsurlara bağlama kaygısının ürünü olarak Gibbons'un tezi, başka bir taraftan düşünüldüğünde bizim tezimizi desteklemektedir. Gibbons, Osmanlı'nın kuruluşunda "devlet kurma yeteneğine, zanaatına ve ince zevkine sahip olmayan konar-göçer Türk aşiretleri" faktörü yerine Bizans'ın din değiştiren kadrolarının yer aldığı ve bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu gibi muhteşem bir yapının aslında Romalıların eseri olduğunu iddia etmektedir. Daha önce başka bir çalışmamızda²⁵ belirttiğimiz bu iddiaya yine aynı çalışmada Baykan Sezer'in sorduğu "Bizans, Müslüman olmak için neden Türkleri beklemiştir?" ve "Müslümanlaşma neden Türk kimliği altında gerçekleşmiştir?"²⁶ şeklindeki iki soru siyaset ve milli kimlik ilişkisini bariz biçimde ortaya koymakta ve gerçekte Gibbons'un tezini çürüttüğü gibi, Türklerin Anadolu'ya bir öneriyle geldiklerini ortaya koymaktadır. Gerçekten de Roma/Bizans İslamiyet'le ilk defa Türkler eliyle tanışmamış, yukarıda belirttiğimiz gibi Araplar, İstanbul kuşatılacak kadar Roma'nın merkezine yaklaşmışlardır. Başka deyişle Bizans, İslamiyet'i tanıyordu. Buna rağmen İslamlaşmayı düşünmemiştir. Bunun net bir şekilde nedeni İslamiyet'in Batı karşısında cihad ideolojisinin dini olmasıydı. Elbette Türkler de "gaza" fikriyle Anadolu'da yayıldılar ancak Araplardan farklı olarak merkezi Şam'dan örgütlenen bir siyaseti dayatmayıp, Anadolu'ya bir imkân sağlama yoluna gittiler. Özetle Bizans'ın Araplar eliyle tanıdığı İslamiyet'le Türklerden gördüğü İslamiyet birbirinden farklıydı. Bu nedenle Arap Müslümanlığı, Anadolu Müslümanlığından daha önce tanınmasına rağmen Bizans'a cazip gelmemiştir. Diğer bir soru işareti olarak söz konusu İslamlaşmanın aynı zamanda Türk kimliği altında gerçekleşmesi, yani Gibbons'un iddiasına göre Osmanlı'nın kurucu çekirdeği olarak din değiştiren Bizans'ın aynı zamanda Türkleşmesi esas cevap gerektiren bir husustur. Roma tarihinde karşıt cephenin ideolojisinin din biçiminde benimsendiği tek örnek bu değildir. Gerçekte bir Doğu dini olan Hristiyanlık sonraları Roma'nın resmi dini haline gelmiş, ancak Tanrı imgesinden, peygamberinin özelliğine, dini bayramlarından efsanelerine kadar Romalılaştırılmıştır. Bir Roma eyaleti olan Yahudiye'de Roma zulmüne başkaldırı biçimlerinden biri olarak ortaya çıkan Hz. İsa'nın hikayesi Roma tarafından çarpıtılarak Roma'nın/Batı'nın resmi ideolojisi biçimine dönüştürülmüştür. İslam düşüncesinde kutsal kitabı ile birlikte "bozulmuş din" olarak kabul edilen Hristiyanlık, bu açıdan bakıldığında aslında doğduğu toprakların söylemine ve çıkarlarına ters düşerek karşı cephenin sözü haline geldiği için niteliğini kaybetmiştir denilebilir. Dolayısıyla Baykan Sezer'in sorusunu

²⁵ Yüksel Yıldırım, Kemal Tahir ve Osmanlı'nın Kuruluşu Tartışmaları, Sosyologca, 1, 2011, s. 31-46.

²⁶ Baykan Sezer vd. Osmanlılık....

başka bir biçimde soracak olursak; “Hıristiyanlığı bile Romalılaştıran Roma İmparatorluğu neden Türkleri Romalılaştırmadı da kendisi Türkleşti?” Madem, devlet kurma kabiliyet ve zanaatına, ince zevklerine Bizans sahipti, göçebe Türk aşiretleri karşısında 1000 yıllık köklü bir geçmişe ve 1300 yıllık bir dine sahip olmalarına rağmen, neden -Gibbons’un iddiasına göre Şeyh Edebali eliyle- henüz yeni Müslüman olmuş, dolayısıyla kendi dininin acemisi olan bir aşiretin dinini benimsediği gibi, kimliğini de benimsedi? Gibbons’un tezinin delilleri biçiminde “din değiştiren Bizanslıların”, ki bunun -Köse Mihail başta- çok sayıda örneklerini görmek mümkündür. Yine Kemal Tahir’in *Devlet Ana* romanında “Mavro” karakteri özelinde de bu durum örneklendirilmektedir.²⁷ Ancak tarihte örneğin Yahudiler’in, binlerce yıl boyunca başka milletler elinde esir ve çeşitli devirlerde kendi vatanlarından uzakta ve vatansız olarak yaşamalarına rağmen kendi kimliklerini kaybetmemelerine rağmen Bizans’ın aşiret kurması bir devlet karşısında günden güne eriyerek dinini ve kimliğini değiştirmesi başka değişkenlerle açıklanabilecek bir tarihsel gerçeklik karşısında olduğumuzu gösterir. Her şeyden önce Bizans’ın savunduğu siyaset ve kurduğu baraj aşılacak üzeredir. Kuruluşundan henüz 60 sene geçmeden Osmanlı Beyliği Avrupa topraklarına adım atmıştır. Bizans’ın üstlendiği Batı savunuculuğu rolü gereğine yerine getirilememektedir. Öncesinde Haçlı Seferleri sürecinde bu durum ortaya konduğu ve İstanbul devreden çıkarıldığı gibi, sonrasında da İstanbul’un Fethi sırasında yeterli destek sağlanmadığı için de yine İstanbul gözden çıkarılacaktır. Bizans’ın bu süreçteki zayıflığı ve başarısızlığı nispeten “akıllı beylerin” ve kitlelerin Osmanlı’nın önerdiği yeni siyaset etrafında birleşerek aynı zamanda bu siyasetin önerdiği kimliği benimsemeleri tarihsel gerçekliğe daha uygun düşmektedir. Anadolu Rumlarının bir kısmı Roma/Bizans siyasetine karşı yeni bir siyaset önerisini Türklerden görerek bu siyaset etrafında birleşmişler ve Türkleşerek aynı zamanda İslamlaşmışlardır. Bölgenin diğer halklarından da Türkleşerek İslamlaşma sürecine katılmalar olmuş, bu şekilde Anadolu/Türk halkı -Araplaşma ve Acemleşme süreçlerinin aksine- başlı başına kendi ürettiği bir siyaset etrafında bütünleşerek dünya tarihine damgasını vurmuştur. Bu şekliyle Osmanlı’nın kuruluş sürecinde söz konusu maya tutarak bölgede Türkleşmenin önünü açmıştır. Osmanlı daha sonra imparatorluğa dönüşünce, Türkler başlangıçtaki din yayıcılığı misyonunu bırakmışlardır. Özellikle yükselme devri ile birlikte İslamlaşma hızında düşme görülür. Bu nedenle Avrupa içlerinde Osmanlı iskân politikası haricinde yoğun bir İslamlaşma bölgesi görülmemektedir, ancak elbette bunun da istisnası olarak Bosna Müslümanları örneği önemlidir. Bosna’nın İslam’a geçmesi ve Avrupa’da Türk ve Müslüman keli-

²⁷ Kemal Tahir, *Devlet Ana*, Bilgi Yayınevi, 1967.

melerinin aynı anlama gelmesi, bu bölgenin de Osmanlılık siyaseti altında milli kimliğini oluşturduğunu gösterir. Bunun dışında Anadolu/Türk halkının Osmanlı kimliği altında yüzyıllarca yaşayarak günümüze bir Türk kimliğini miras bırakması da önemlidir. Anadolu'ya İran bölgesinden, Kafkasya'dan, Arap Yarımadası'ndan, Ege adalarından gelen, sonraları tersine göçle Balkanlardan gelen kitlelerin Osmanlı/Türk kimliği etrafında bütünleşmeleri günümüz Türkiye'sine bu kimliğin aktarılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla "Türk milleti" kavramı iddiaların aksine yalnızca İttihat ve Terakki'nin icadı ve Cumhuriyet politikalarının ürünü değil, Osmanlı'dan devralınan Anadolu'nun taşıdığı birikimin sonucudur.

Bunun bir sonucu olarak günümüzdeki Türk vatandaşlığı kavramı da benzer bir birleşmenin sonucudur. Cumhuriyet'in kuruluş yılları sonrasındaki Türk Tarih Tezi'nin üst perdeden ifadesinden kaynaklanan belli söylemler dışarıda tutulursa Atatürk milliyetçiliği de aynı kaynaktan beslenmektedir. "Kendini Türk hissetmek" ve "vatandaşlık bağı" kavramları gerçekte Osmanlılıktan kaynaklanan ve onun devamı olan bir anlayışın ürünüdür. Burada ırka ve kana dayalı bir aidiyetin çok ötesinde gerçekte siyasi bir birliğin içinde yer almanın verdiği ait olma hissi söz konusudur. Türkler bu topraklara dünya egemenliğini de içeren bir siyaset önerdiklerinde "yetmiş iki buçuk millet" bu siyasetin bayrağı altında toplanabilmiş ve Osmanlı/Türk kimliğini benimseyebilmişlerdir. Anadolu topraklarında siyasetin milli kimliği biçimlendirmesini bu şekilde izah etmek mümkündür.

Sonuç ya da Günümüzde Türk Kimliği ve "Türkiyelilik" Kavramı Üzerine

Yakın Doğu'da üç önemli kimlik unsurunu tarihsel gelişim süreçleri içinde ele almaya çalıştık. Tekrar belirtelim; millet kavramı ve milliyetçilik XIX. Yüzyıl gelişmelerinin ürünüdür ancak aynı zamanda bir millet ifadesi kavramları olan Türk, Arap ve Acem kelimelerini de anlamlandırma gerekliliği içinde bu yüzyıldan çok öncesine uzanan bir süreçte bu kimliklerin hangi tarihsel gerçekliklerin ürünü olduklarını ortaya koymaya çalıştık. Örneğin Batı'da ulus devletler de Yeni Çağ sonrası gelişen ilişkilerle birlikte Batı içinde yeni çıkar merkezlerinin belirmesinin sonucudur ve bunlar da belli tarihsel gelişmelerin ürünüdür. Bu bağlamda Batı ve Doğu'da milli kimliklerin tarih içinde açıklanabileceğini ifade etmiş olduk.

Günümüz dünya egemenlik ilişkileri içinde etnik kimliklerin öne çıkarıldığı, ulus devlet kimliklerinin parçalanarak alt kimliklere bölündüğü, çok-kimliklilik tartışmaları bağlamında alt kimliklerden oluşan yeni bütünlükler kurulmaya çalışıldığı bilinen bir gerçektir. Bu çaba içinde Orta Doğu coğrafyasında Türkiye dahil çok sayıda ülkede etnisite tartışmaları üzerinden yeni

kimlikler oluşturulmaya çalışılarak parçalı kimlikli “mozaik” coğrafyalar yaratılmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede ilk elden tartışmaya açılan kimliklerden biri ve başlıcası Türk kimliğidir ve özellikle son dönemde Türk adına alternatif olarak sunulan “Türkiyeli” kavramıyla, Anadolu/Türk coğrafyası içinde bulunan diğer kimliklerle birlikte eş düzeyde bir kimlik yapısı görüntüsü yaratılmaya çabalanmaktadır. Bu çaba ile Anadolu topraklarında son 40 yıldır “örgütlü” bir biçimde “Türkiyelilik” (aslında Anadoluluk) kimliği altında alt kimlikler yaratma çabasına koşulunduğu gibi bugünlerde alt kimlik sınırlarının da ötesine geçilerek eşit kimlik görüntüsü altında Türk kimliğinin parçalanmasının, sonraki aşamalarda bu topraklardan Türk adının dahi silinmesinin önü açılmaya çalışılmaktadır.

Türkler, Anadolu coğrafyasında azınlık bir etnik grup gibi iktidarı gasp/ darbe yoluyla ele geçirerek hükmetmiş bir halk değil bu coğrafyaya bir siyaset önererek çeşitli halkları kendi etrafında toplamış ve kendi kimliğini benimsetmiş bir halktır. Anadolu Türklüğünün bir millet olmasını sağlamıştır. Anadolu’da Türk varlığı 1000 yıllık bir serüvenden ve dünya imparatorluğu deneyinden geçerek kendini ispatlamış, yüzyılın başında bir milli kurtuluş savaşı sınavından da geçerek varlığını korumuştur. Bu savaşın küçümsenip basit bir Türk-Yunan savaşına indirgenmesi, kaybedilmesi durumunda Endülüs’ün, Balkanların ve Bosna’nın akıbetinden ne derece farklı bir durumla karşılaşacağımızın açıklamasını da beraberinde getirmek zorundadır. Türkler Anadolu’ya bir siyaset üreterek damgalarını vurmuşlar ve Türk adını bölge sathına yaymışlar ve bunu canları pahasına da korumuşlardır. Anadolu, tarihte 1000 yıldır, 100 yüz yıl öncesinde de ve bugün Türkiye’dir. Bunun başlıca sebebi Anadolu’da Türk varlığının Osmanlılık siyaseti altında bir dünya imparatorluğu kurmuş olmasıdır. Bu kuruluş, Türk kimliğinin Orta Asya’dan buraya kaybolmadan kalmasını sağladığı gibi bölge halklarının da Türk kimliği altında birleşmelerini sağlamış ve bölgenin kelimenin tam anlamıyla “Türkleşmesini” sağlamıştır. Türkleşme ikinci bin yılın başından itibaren başladığı gibi yüzyılın başına kadar da devam eden bir süreçtir. Özetle bu coğrafyada Türklük, kendini ispat etmiş bir kimliktir.

Günümüz ilişkileri içinde “Türkiyeli” kavramının altında -daha sonra bu kavramı da tasfiye edip “Anadolulu” kimliği inşa etmek üzere- farklı iddialarla ortaya çıkma girişimleri Türk kimliğinin bölgedeki siyaset öncülüğünü tartışmaya açtığı gibi doğrudan varlığını da tartışma konusu yapmaktadır. “Buralar vaad edilmiş topraklar. ... Geldiler, bu toprakları da kuruttular.” sözü Türk kimliğinin önerdiği siyasetten vazgeçip başka siyasetlerle iş tutma ve tarihsel birlik kurma motivasyonun ürünüdür. Bu çaba ile güç bir işe girişilmiş ve belli tarihsel kişilikler “çekiştirilerek” sahiplenmeye çalışılmış, İran mitolojisinden destanlar “aparılmaya” çalışılmıştır. Ancak başka kimlik iddiasıyla ortaya çıkanların öncelikle kendi tarihsel kimlik oluşum süreçleri-

ni “kesintisiz biçimde” ortaya koymaları gerektiği gibi günümüzde de hangi siyasetle ortaya çıktıklarını açıklamaları gerekmektedir. Bir Sümer şehri sakinini diyerek Hz. İbrahim’den Türklük yaratmak ne kadar abes ise Mezopotamya halklarının bir ferdi diyerek de başka bir kimlik aidiyeti yaratmak o derece abestir ki soyunun devamı olarak da Hz. Muhammed’e aynı kimliği yakıştırmak yalnızca abeslikle de açıklanamaz. Yine Selahaddin Eyyubi’nin tartışmaya açık etnik kökeni üzerinden zorlama bir yorumla Eyyubi Devleti’ni sahiplenmeye çalışmak da zorlama tarih inşa çabalarının bir ürünüdür. Selahaddin Eyyubi döneminde böyle bir kimlik mensubiyeti var mıydı ve kendini ne olarak tanımlıyordu, esas olan odur.

Mesele, kırk kuşak öteden kimlerin hangi kanı taşıdığı ve buradan hareketle hangi millete mensup olduğu değil, toplumlar arası ilişkilere hangi siyaset altında ne öneri getirdikleridir. Hz. İbrahim, binlerce yıl öncesinden “peygamberlerin atası” kimliğiyle bir geleneğin başlatıcısı ve Yakın Doğu coğrafyasında belli halkların sözcülüğünün temelini oluşturmaktadır ve günümüze kadar gelen süreçte Hz. İbrahim Yahudilerin ve Arapların bir bölümünün ortak atası kabul edilmektedir. Tarihin derinliklerinde gizlenmiş farklı bir esas kimliği vardysa da demek ki kendisi de bu kimlik üzerinden değil başka bir yoldan gitmeyi tercih etmiştir. Hz. İbrahim’e yakıştırılan kimlik dolayısıyla Hz. Muhammed’i de Arap kimliğinden soyutlamak tarihsel gerçekliğin en azından sonrasındaki dönemi de bu aidiyetle açıklamayı gerektirir ki boşa bir çaba olur. Ortada kaskatı duran bir gerçeklik vardır ki Hz. Muhammed bir İslam peygamberi olarak bütün insanlığa hitap etmesiyle birlikte öncelikle Arapların birliğini sağlamış ve İslamiyet bölgenin Araplaşmasının başlıca unsuru olmuştur. Bu, kendisini kesinlikle Arap yapar. Yine Selahaddin Eyyubi, bir siyasetin öncülüğünü yaparak bölgede Doğu/İslam egemenliğini korumuştur ve kendi döneminde bugün kendisine yakıştırılan bir kimlikle ortada değildir. Dolayısıyla esas olan etnik köken ırkçılığı yapmak değil, toplumlar arası arenaya hangi öneriyle çıktığınızdır. Bu durum sizin arkanızdan kimlerin geleceğini de belirler. Bölge halklarının birbirlerine karşıt değil ancak Batı karşısında birlik halinde hareket etmelerinin kendi menfaatlerine olduğunu bu yıl 100. ölüm yıldönümünü andığımız Diyarbakırlı Ziya Gökalp, tam 100 yıl öncesinden bize söylemektedir.²⁸

Ulus devletler, belirttiğimiz üzere, toplumlar arası ilişkilerde belli çıkarların savunulduğu merkezler olarak ortadadır. Örneğin İspanya ve Portekiz, Coğrafi Keşifler sürecinde Batı’ya yeni imkanları sunan ve keşfedilen yer-

²⁸ Ziya Gökalp, Kürtlerin Menfaati, Sosyoloji Yıllığı 21: Değişim Sosyolojisi, İstanbul Kitabevi Yayınları, 2011, s.31-34.

lerdeki zenginliği Avrupa'ya transfer eden merkezlerdendi ve bu ülkelerle ilgili ulus devlet kimliklerinin bir anlamı vardı. Aynı şekilde Batı üstünlüğünün bu ülkeler elinden İngiltere'ye geçmesi dünya egemenlik ilişkilerinde bir İngiliz hakimiyeti sürecini başlatarak söz konusu kimliği öne çıkardı. Fransa ve Almanya'nın Batı içi çekişmelerde bir aktör olarak devreye girmeleri kendilerine Fransız ve Alman kimlikleriyle tarih önünde rol oynama fırsatı verdi. XIX. Yüzyıl öncesindeki Avrupa haritalarındaki bölük pörçük prensliklerden oluşan Almanya sahasına bakıldığında söz konusu kimliğin ne anlama geldiği daha iyi anlaşılabilir. Almanya'nın dünya egemenlik ilişkilerine dahil olma çabası ve bu yöndeki girişimleri bir Alman birliğini sağladığı gibi Alman kimliğini oluşturmada da başlıca rolü oynamıştır. Yine farklı adlandırmalara rağmen "güneş batmayan imparatorluk" bir İngiliz imparatorluğudur. Söz konusu devletlerin tarih içinde biçimlendirdiği İngiliz, Fransız, Alman gibi kimlikler kendi halklarına toplumlar arası ilişkilerde sunduğu imkanlarla ilişkilidir ve bu kimlikler altında ortaya konan siyasetler etrafında bir bütünleşmenin görüntüleridir. Her iki dünya savaşına girişlerde kendi merkezlerinden bakılan bir çıkar beklentisi söz konusudur ve kendi kimlikleri üzerinden bir ifade biçimi görülmektedir.

Geçen yüzyılın başında imparatorluk tasfiyesi sonucu ulus devlet biçiminde kurulan Türkiye Cumhuriyeti de tarihinden miras kalan Türk kimliği ile tarih sahnesindedir. Türk kimliğinin savunduğu çıkar ise öncelikle Anadolu'da Türk varlığının korunması ve ardından tarihsel birikimin verdiği imkanların gündeme getirilmesidir. Elbette Türkiye, XX. yüzyılın başında ulus devlet sürecini ve milli kimliğini biçimlendirmesini Osmanlı'dan miras kalan tarihsel misyonun ve dolayısıyla birikimin inkârı ile gerçekleştirmiştir. Yine bu süreçte Osmanlılık ile Türklük arasında bir çelişki olduğu da iddia edilmiştir.²⁹ Ancak inkâr edilemez bir gerçek Türk kimliğinin Osmanlı İmparatorluğu ile bugünlere kadar geldiğidir. Bir çelişki değil süreklilik söz konusudur ve iddia edilen çelişki yalnızca imparatorluktan ulus devlete geçişin sancıları üzerinden doğru değerlendirilebilir. Günümüzde ise bölgede Türk kimliğinin tartışma konusu yapılmaktan çıkarılıp başat kimliklerden biri haline gelmesi ve önce bölgenin sonra yeni dünyanın öncü ve kurucu güçlerinden biri olması yukarıda sözünü ettiğimiz öncülük siyasetinin sahiplenilmesiyle mümkündür. Bizler daha önce olduğu gibi bölgeye ve tüm dünyada hitap eden bir siyaset geliştirebilirsek alternatif kimlik önerileri bir yana bırakılıp önerilen siyaset etrafında bütünleşilerek tek bir kimlik altında yeniden toplanılmaması için hiçbir sebep yoktur.

²⁹ Yüksel Yıldırım, Kemal Tahir Düşüncesinde Osmanlılık Anadolu Türklüğü İlişkisi, *Journal Of History School (Tarih Okulu Dergisi)*, 11(XXXVI), 659-675.

Bugün Türk kimliğinin tartışma konusu yapılması bir bakıma Yakın Doğu coğrafyasında yalnızca bölgesel güç olma motivasyonu ile hareket etmemiz ve dolayısıyla bölge halklarıyla ilişkimizi bu motivasyonun gerektirdiği biçimde sınırlandırmamızla ilişkilidir. Türk kimliği bölgesel değil küresel bir güç mirasını ve birikimini bünyesinde taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu bir dünya devletidir. Onun mirasçısının bölgesel bir devlet olmakla yetinmeye çalışması doğru değildir. Yukarıda bahsettiğimiz Osmanlı'nın kuruluş yılları motivasyonu ve vizyonunu unutmamak gerekir. Kapsayıcı bir siyasetin eksikliği bölgenin bu kimlik etrafında birleşmesini tartışma konusu yapmaktadır. Türk kimliği ve Türkiye bu birikime sahiptir. Günümüz dünya egemenlik ilişkilerine İran'ın da Arapların da ne katacağı, hangi öneriyle dahil olacağı soru konusudur. Bu çerçevede içinde ancak Türklerin dünyaya yeni bir siyaset önerisi potansiyeli bulunmaktadır. Bunun içinde Anadolu/Türk coğrafyasının verdiği imkanlar bulunduğu gibi elbette aynı etnik kimlik üzerinden girilecek bir birlik bağlamında "Türkiye'nin tarihsel ve kültürel bağlarını ifade eden Türk Dünyası" dünya egemenlik ilişkileri içinde Türkiye'nin önemli potansiyellerinden birini oluşturmaktadır.³⁰ Bölge halklarıyla birlik içinde oluşturulacak siyaset ve bunun Türkiye eliyle yapılması bölgede öncülüğümüzü tescilleyeceği gibi özellikle son dönemdeki gelişmelerle birlikte Türk Dünyası ile ilişkilerin birlik düzeyinde geliştirilmesi Türk kimliğinin vizyonunun Edirne'den Kars'a değil yeniden Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanması motivasyonunu sağlayacaktır. Üçüncü Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu dünyada 85 milyonluk bir Türkiye'nin değil 300 milyonluk bir Türk Dünyası'nın varlığı her şeyden önce Türk kimliğinin varlığının devamı açısından önemlidir.

Buraya kadar toplumların tarih içinde biçimlendikleri gibi kimliklerinin de bu süreç içinde biçimlendiğini Yakın Doğu kimlikleri üzerinden anlatmaya çalıştık. Günümüzde Anadolu/Türk kimliğinin varlığını da tarih içinde ancak belli bir misyon ve siyaset üzerinden kazandığını belirttik. Türklük bu siyaset üzerinden tanımlanmaktadır. Milli kimlik aidiyeti de siyasetle ilişki içinde biçimlenmektedir. Tarihte Türkler dünyanın kaderini değiştirecek bir siyaset önerdikleri sürece Anadolu'yu bir Türk yurdu kıldıkları gibi varlık ve kimliklerini devam ettirebilme imkânını bulabilmişlerdir. Günümüzde de bu imkânın devamı ancak benzer bir siyaseti üretebilmemizle mümkündür. Bölge halklarının ve dünyanın karşısına geçerli bir siyasetle çıkabilirsek Türk varlığının devamı ve öncülüğü için hiçbir engel yoktur. Sorun, günümüzde bölgeye ve dünyaya ne önerdiğimizdir. Bir sözümüzün, ancak özellikle

³⁰ İlteriş Yıldırım, *Sosyolojik Açıdan Türkiye'nin Türk Dünyası Politikaları*, Ankara: Astana Yayınları, 2023, s.212.

başkalarının değil kendi sözümüzün olup olmadığıdır. Tarihte başkalarının sözünü yürüten kitlelerin onların kimlikleri altında eridikleri unutulmamalıdır. Anadolu’da Türkler, kendi sözlerini söyledikleri sürece varlık göstermişler, kimliklerini koruyabilmişlerdir. Bugün de esas olan budur.

Kaynakça

- Aşıkpashaoglu Tarihi, Haz. H. Nihal Atsız, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Barkan, Ömer Lütfi. Kolonizatör Türk Dervişleri, Hamle Basın Yayın, ty,
- Ertan Eğribel, Anadolu: Savaş Yolları Kavşağı, Sosyoloji Yıllığı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2. Baskı, 2017. s.165-190
- Gökalp, Ziya. Kürtlerin Menfaati, Sosyoloji Yıllığı 21: Değişim Sosyolojisi, İstanbul Kitabevi Yayınları, 2011, s.31-34.
- Kemal Tahir. Devlet Ana, Bilgi Yayınevi, 1967.
- Kur’an-ı Kerim, Saff Suresi, 8. Ayet.
- Sezer, Baykan. Şehname Üzerine, ek Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları, İ.Ü.E.F. Yayınları, 1979.
- Sezer, Baykan. Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2017.
- Sezer, Baykan. Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2017.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. Saf Suresi, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, 2008, C: 35, s.436-437.
- Yıldırım, İlteriş. Sosyolojik Açından Türkiye’nin Türk Dünyası Politikaları, Ankara: Astana Yayınları, 2023.
- Yıldırım, Yüksel. “Cihad ve Dar’ül Harp Kavramları Bağlamında Şiddet/Terör Olgusu ve Siyasal/İlmî İslam Meselesi”, iç. Sosyoloji Yazıları, ed. Yüksel Yıldırım, Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2018.
- Yıldırım, Yüksel. Baykan Sezer’de Anadolu’nun Türkleşmesi Konusu, Tarih ve Uygarlık-İstanbul Yıllığı Kitap 14, 2022, s.33-47
- Yıldırım, Yüksel. Kemal Tahir Düşüncesinde Osmanlılık Anadolu Türklüğü İlişkisi, Journal Of History School (Tarih Okulu Dergisi), 11(XXXVI), 659-675.
- Yıldırım, Yüksel. Kemal Tahir ve Osmanlı’nın Kuruluşu Tartışmaları, Sosyologca, 1, 2011, s. 31-46.
- Yıldırım, Yüksel. Modern Öncesi Anti Kahraman Tipleri, Hasan Sabbah ve Don Kişot, Sosyologca, 2022, S.23, s.33-44.
- Yıldırım, Yüksel. Tarihi Sonu, Mehdilik ve Kıyamet Üzerine, Sosyologca, 2020, S.18-19, s.33-45.
- Yıldırım, Yüksel. Toplumsal Güçlerin ve Sosyolojinin Açmazında Evrensel Dinlerde Beklenen Kurtarıcı İnancı, Sosyologca, 2020, S.20, s.29-49.